

Vruchtbare verschillen

Veel Europese landen hebben deze eeuw overeenkomstige demografische ontwikkelingen te zien gegeven. Vruchtbaarheidscijfers zijn gedaald, de levensverwachting is toegenomen, het aantal migranten is gestegen en de bevolking is aan het vergrijzen. Niettemin bestaan er nog opvallende demografische verschillen tussen Europese landen.

Het vruchtbaarheidscijfer is tegenwoordig in Noord-Europa veel hoger dan in Zuid- en Oost-Europa. In Noord-Europa krijgen vrouwen gemiddeld twee kinderen, in Oost-Europa maar één. De levensverwachting van mannen varieert van ongeveer 60 jaar in Oekraïne tot 77 jaar in Zweden. In de meeste Noord-, West- en Zuid-Europese landen is het aantal immigranten hoger dan het aantal emigranten, terwijl in een aantal Centraal- en Oost-Europese landen het omgekeerde geldt. Als gevolg van deze verschillen groeit de bevolking in de meeste westelijke landen, terwijl de bevolkingsomvang terugloopt in de meeste oostelijke landen.

Twee scenario's

Demografische ontwikkelingen worden bepaald door economische en culturele ontwikkelingen. Zo is er een positieve relatie tussen het welvaartsniveau van een land en de hoogte van de vruchtbaarheid, levensverwachting en immigratie. Culturele ontwikkelingen als individualisering en emancipatie hebben invloed op de hoogte van de vruchtbaarheid, leefstijl is van invloed op de levensverwachting en tolerantie ten opzichte van andere culturen beïnvloedt het overheidsbeleid ten aanzien van immigratie. Aangezien er geen éénduidig antwoord gegeven kan worden op de vraag of de economische en culturele verschillen tussen Europese landen kleiner zullen worden, is het ook niet duidelijk of demografische verschillen kleiner zullen worden. Daarom dient met beide mogelijkheden rekening te worden gehouden.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) hebben twee scenario's van mogelijke demografische ontwikkelingen opgesteld.

Convergentie?

De scenario's zijn gebaseerd op veronderstellingen over economische en culturele ontwikkelingen. Het Uniformiteitsscenario veronderstelt convergentie van economische en culturele trends. Op grond daarvan wordt verwacht dat ook de verschillen in vruchtbaarheid, levensverwachting en internationale migratie tussen landen kleiner zullen worden. Het andere scenario, het Diversiteitsscenario, gaat uit van blijvende economische en culturele verschillen.

Uitgangspunt daarbij is dat er vijf clusters van landen kunnen worden onderscheiden op grond van culturele en economische

verschillen. De cultuur in Noord-Europa wordt als maternalistisch gekenmerkt met een accent op emancipatie en moderne patronen van gezinsvorming. De West-Europese cultuur is pragmatisch, met een nadruk op het nastreven van materiële welvaart, waarbij extreem moderne noch conservatieve waarden overheersen. De Zuid-Europese cultuur wordt aangeduid als paternalistisch, met een traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Oost-Europa is posttotalitair, gekenmerkt door het ontbreken van een goede institutionele structuur. Centraal Europa ten slotte neemt een tussenpositie in tussen oost en west.

Postmaterialistische waarden

Het Uniformiteitsscenario veronderstelt een hoge economische groei in alle Europese landen, een flinke technologische vooruitgang, uitbreiding van de Europese Unie en een toenemende nadruk op postmaterialistische waarden. Op grond hiervan wordt in dit scenario aangenomen dat de vruchtbaarheid relatief hoog zal zijn: 1,8 kinderen per vrouw in 2050. Ter vergelijking: het huidige vruchtbaarheidscijfer voor Nederland bedraagt 1,6 kinderen per vrouw. Verder wordt verondersteld dat de levensverwachting bij geboorte hoog zal zijn: 83 jaar voor mannen in 2050 en 86 jaar voor vrouwen, en dat er een positief migratiesaldo zal zijn van 3 à 4 per duizend inwoners. In het Uniformiteitsscenario zullen de vruchtbaarheid en levensverwachting op de lange termijn in alle Europese landen hetzelfde niveau bereiken.

De relatie tussen economische groei en demografische ontwikkelingen is overigens niet lineair. Economische groei heeft een positieve invloed op vruchtbaarheid, maar wanneer het gewenste niveau van de vruchtbaarheid is bereikt, zal een voortzetting van de economische groei niet tot een verdere stijging van de vruchtbaarheid leiden. Het effect van de economische groei op de levensverwachting is niet-lineair omdat naarmate de sterfte lager is, het steeds moeilijker wordt om een verdere daling te realiseren.

Economische en culturele verschillen

Het Diversiteitsscenario gaat uit van een stagnatie van de economische groei, vooral in Centraal- en Oost-Europa, en blijvende culturele verschillen. Dit scenario is gebaseerd op de veronderstelling dat de economische omstandigheden de belangrijkste oorzaak zijn van demografische verschillen tussen oost en west

en dat culturele verschillen vooral de noord-zuidverschillen verklaren. In dit scenario wordt verondersteld dat de vruchtbaarheid lager is dan in het Uniformiteitsscenario, variërend van 1,1 kinderen per vrouw in Oost-Europa tot 1,6 kinderen in Noord-Europa. De levensverwachting is ook lager dan in het Uniformiteitsscenario, variërend van 70 jaar voor mannen in Oost-Europa tot 80 jaar in Noord-, West- en Zuid-Europa. Voor vrouwen varieert de levensverwachting van 78 tot 84 jaar. Tot slot is het migratiesaldo in dit scenario minder hoog als gevolg van een restrictief toelatingsbeleid ten opzichte van migranten van buiten Europa. Vanwege de welvaartsverschillen tussen de Europese landen, zullen migranten van Oost- en Centraal-Europa naar Noord-, West- en Zuid-Europa trekken. Daarom is het migratiesaldo negatief in het oosten (minus 1,5 per duizend inwoners) en positief in het westen, vooral in Zuid-Europa (3 per duizend inwoners).

Groei en stagnatie

De bevolkingsgroei is de afgelopen decennia in Europa sterk teruggelopen. In beide scenario's zal die tendens zich voortzetten. In het Uniformiteitsscenario is sprake van een bescheiden bevolkingsgroei in West-, Zuid- en Noord-Europa, terwijl er een stagnatie optreedt in Centraal-Europa en in Oost-Europa de bevolking in omvang zal teruglopen. Deze daling van de bevolkingsomvang doet zich voor ondanks een forse stijging van de vruchtbaarheid en de levensverwachting in Oost-Europa. Een opvallend resultaat van het Uniformiteitsscenario is dat ondanks de veronderstelling dat de vruchtbaarheid en levensverwachting overal dezelfde waarden zullen bereiken, de bevolkingsgroei sterk zal verschillen. In Noord- en West-Europese landen zal de bevolking de komende vijftig jaar met ongeveer twintig procent groeien, terwijl de bevolking in Oost-Europa met tien procent zal teruglopen. Deze grote verschillen kunnen worden toegeschreven aan de aanzienlijke verschillen in de huidige demogra-

fische situatie. De verschillen in de demografische uitgangssituatie hebben dus aanzienlijke effecten op de lange termijn.

In het Diversiteitsscenario zal op de lange termijn de bevolking overal teruglopen. Voor geheel Europa zal de bevolking met ongeveer twintig procent dalen. Een dergelijke ontwikkeling heeft zich op zo'n grote schaal niet eerder voorgedaan in de moderne geschiedenis. Vooral in Centraal- en Oost-Europa doet zich een dramatische ontwikkeling voor. In 2050 zal de bevolkingsomvang veertig procent lager zijn dan nu. Het zal duidelijk zijn dat een dergelijk forse daling grote maatschappelijke gevolgen zal hebben. De omvang van de economie zal fors krimpen en het is de vraag of in een dergelijke situatie een voldoende niveau van voorzieningen zal kunnen worden gehandhaafd.

Hogere arbeidsparticipatie

Op de langere termijn zal de omvang van de potentiële beroepsbevolking in heel Europa teruglopen. Dit geldt voor beide scenario's. Vooral in Centraal- en Oost-Europa zal de daling groot zijn, tot 50 procent in het Diversiteitsscenario. In het Uniformiteitsscenario wordt uitgegaan van een hoge economische groei. Het teruglopen van de omvang van de potentiële beroepsbevolking zal dan tot hogere lonen leiden. Hierdoor zal de arbeidsparticipatie toenemen, waardoor het arbeidsaanbod kan toenemen ondanks een daling van de potentiële beroepsbevolking. Allereerst zal de arbeidsparticipatie van vrouwen verder toenemen. In het Uniformiteitsscenario wordt uitgegaan van economische emancipatie van vrouwen en voldoende beschikbaarheid van kinderopvang. Verder kan worden verwacht dat de arbeidsparticipatie van ouderen zal toenemen. Langer doorwerken is mogelijk omdat in dit scenario wordt verondersteld dat de levensverwachting zich gunstig ontwikkelt. Op de derde plaats kan de arbeidsparticipatie van immigranten toenemen. Vanwege de tekorten op de arbeidsmarkt zal dit niet ten koste gaan van de arbeidsmarktperspectieven van de autochtone bevolking. Dit

zal een positief effect hebben op de integratie van allochtonen. Verder zullen de tekorten op de arbeidsmarkt leiden tot een toename van de immigratie. Een ander mogelijk effect van de stijgende loonvoet is een toename van investeringen in kapitaalgoederen en human capital, waardoor de productiviteit toeneemt.

Grijze druk

In beide scenario's neemt het aantal ouderen in alle landen sterk toe. In het Uniformiteitsscenario is de groei groter, vooral als gevolg van de hogere levensverwachting. Het verschil tussen het Uniformiteitsscenario en het Diversiteitsscenario is het grootst in de oostelijke landen. De grijze druk zal fors toenemen. In de meeste landen ligt de verhouding tussen het aantal mensen van 60 jaar of ouder en het aantal mensen tussen 20 en 60 jaar nu tussen dertig en veertig procent. Deze verhouding zal toenemen tot tachtig procent in Zuid-, Centraal- en Oost-Europa. In Noord- en West-Europa zal de toename minder groot zijn, maar ook daar zal van een verdubbeling sprake zijn. De toenemende kosten van voldoende zorg voor ouderen en de vraag hoe toekomstige pensioenen het best gefinancierd kunnen worden, zullen dus in alle Europese landen de komende decennia de nodige aandacht van beleidsmakers vragen.

Neerwaartse spiraal

Een belangrijke conclusie van de scenario's is dat, zelfs als wordt uitgegaan van een convergentie van vruchtbaarheid, levensverwachting en internationale migratie, er aanzienlijke verschillen in bevolkingsgroei en leeftijdsopbouw tussen de Europese landen blijven bestaan. Vooral de verschillen tussen oost en west zullen groot zijn.

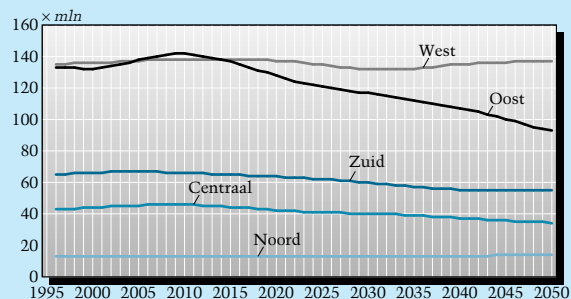
De uiteenlopende demografische ontwikkelingen kunnen belangrijke politieke, economische, sociale en culturele gevolgen hebben. Bevolkingsgroei heeft gevolgen voor het milieu. Dit is vooral van belang in de dichtbevolkte gebieden in West-Europa. Volgens het Uniformiteitsscenario is de bevolkingsgroei juist daar relatief hoog. Daarentegen zal Oost-Europa juist geconfronteerd worden met een sterke teruggang van de bevolking, vooral in het Diversiteitsscenario. Dit kan een neerwaartse spiraal teweegbrengen. Door de teruglopende bevolkingsomvang en een ongunstige inkomensontwikkeling zal de vraag naar consumptiegoederen dalen. De economische teruggang zal als een sterke pushfactor werken, waardoor de emigratie zal toenemen en een brain drain ontstaat naar het westen. Dit heeft een negatieve invloed op de economische groei.

Joop de Beer (CBS) en Leo van Wissen (NIDI)

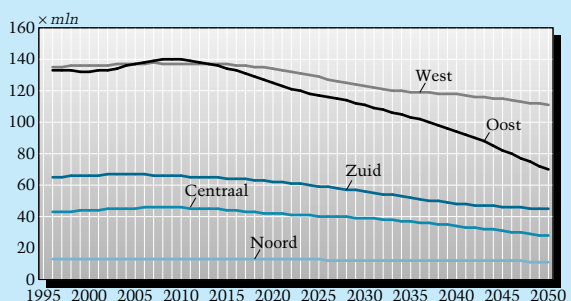
Joop de Beer en Leo van Wissen (eds.), *Europe: One Continent, Different Worlds. Population Scenarios for the 21st Century*. Kluwer Academic Publishers (Dordrecht 1999).

Bevolking van 20 tot 59 jaar

uniformiteitsscenario

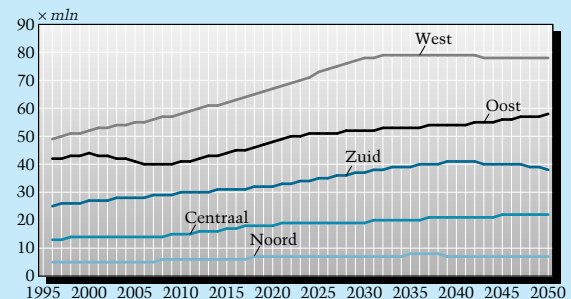

diversiteitsscenario

Bevolking van 60 jaar of ouder

uniformiteitsscenario

diversiteitsscenario

